

Küresel Bir Tehdit Olarak, El-Kaide Terör Örgütü

Özcan DEVECİ*

Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimleri ve Uluslar arası İlişkiler Yüksek Lisans Öğrencisi

ozcandeveci1@hotmail.com, ORCID NO: [0000-0002-2313-0700](https://orcid.org/0000-0002-2313-0700)

Öz

Türkiye'nin de yakın komşu olduğu Ortadoğu coğrafyası yüzyıllardır devam eden sosyo-ekonomik sorunların yanında, devamlılık arz eden çatışmaların yoğun olduğu bir bölgedir. Bu yüzden Uluslararası sistemdeki dönüşümler, sosyal problemler ve ekonominin küresel düzeyde geldiği nokta bu bölgedeki çatışmaları körüklemektedir. Bu çatışmaların ve terör olaylarının devamı uluslararası aktörler işine gelmekte, böylece bu bölgede nüfuzlarını arttırmaktadırlar. Bundan dolayı uluslararası aktörler terör örgütlerini desteklemektedirler. Bu örgütlerden El-Kaide Terör Örgütü ve onun lideri Usame Bin Ladin de son yıllarda dünya gündemini önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle bu örgütün sorumluluğunu üstlendiği 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de bulunan Dünya Ticaret Merkezine ve Pentagon'a yapılan saldırı dünya siyasi tarihini ve uluslar arası ilişkileri derinden etkilemiştir. Artık bu tarih siyaset, güvenlik bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında 11 Eylül öncesi ve sonrası olarak kullanılmaya başlanmıştır. 11 Eylül 2001 tarihi ayrıca uluslararası terörün tüm dünyada önemli bir güvenlik meselesi olduğunu göstermiştir. Bu yazıda soğuk savaş dönemi sonrası ABD'nin karşısına çıkan yeni düşman konsepti olan El-Kaide terör örgütünün kuruluşu, amacı ve bunun kurucu lideri olan Usame Bin Ladin'in siyasal ve eylemsel kimliğini teşkil eden erken dönem koşulları, eğitimi, sosyal çevresi ve ailesinin genel özelliklerinden de bahsedilmiştir. Ayrıca bölgesel bir cihat olan Afgan cihadından kurulan örgütün küresel cihat yapabilecek bir örgüte dönüşmesi de tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Usame Bin Ladin, El-Kaide Örgütü, 11 Eylül 2001 Saldırıları

Al-Qaeda Terrorist Organization As A Global Threat

Abstract

The Middle East, in the close neighborhood of Turkey, is a region where socio-economic problems as well as ongoing conflicts have lasted for centuries. Thus, the transformations in the international system, social problems and global economic developments have fueled the conflicts in the region. The continuation of these conflicts and terrorist incidents have suited international actors, increasing their influence in the region. For this purpose, international actors support terrorist organizations. Among these organizations, the Al-Qaeda Terrorist Organization and its leader Osama Bin Laden have also significantly influenced the global agenda in recent years. In particular, the attack on the World Trade Center and the Pentagon in the USA on September 11, 2001 by this organization has deeply influenced the global political history and international relations. This incident has introduced the concept of before and after 9/11 in politics, security, and international relations. The September 11 has also demonstrated that international terrorism is a global security issue. In the present article, the establishment and objectives of the Al-Qaeda terrorist organization, a new enemy that the US experienced after the Cold War, and the early conditions, education, social environment and general characteristics of the family of its founding leader Osama Bin Laden, his political and operational identity, are addressed. Furthermore, the transformation of the organization that originated during the regional Afghani jihadin to a global jihadi organization is also discussed

Keyword: The Cold War, , Osama Bin Laden, Al-Qaeda Organization, September 11, 2001 Attacks

GİRİŞ

El-Kaide Terör Örgütü ve onun lideri olan Usame bin Ladin özellikle son yirmi yılda dünya gündemini önemli ölçüde meşgul etmiştir. Bu örgütün üstlendiği 11 Eylül 2001 tarihindeki Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan intihar saldırıları dünya tarihini derinden etkilemiş ve uluslararası ilişkilerin gidişatını değiştirmiştir. Bu tarih siyaset, güvenlik bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında 11 Eylül öncesi ve 11 Eylül sonrası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Önceleri Soğuk Savaş öncesi ve sonrası olarak 1990'ların başı, uluslararası ilişkileri betimlemede en fazla kullanılan kavram iken, şimdi ise 11 Eylül 2001 tarihi, Soğuk Savaş'ın bitimi (1991) konseptinin de

üzerine oturarak yakın tarihin en önemli dönüm noktası ve konsepti haline gelmiştir (Öztürk S, 2019). Bir bakıma 11 Eylül 2001 tarihi uluslararası terörün tüm dünyada önemli bir güvenlik meselesi olduğunu göstermiştir. El Kaide örgütünün oluşum sürecini tetikleyen en önemli unsur, SSCB'nin Afganistan işgalindeki başarısızlığıdır. Bu başarısızlıkta ABD'nin; Suudi Arabistan ve Pakistan'la birlikte Afgan cihatçıları desteklemesi etkili olmuştur. Bu çalışmada El-Kaide terör örgütünün gelişim süreci ve onu Usame Bin Ladin'den kısaca bahsedilecektir. Bu örgütü anlatmadan önce terör ifadesinin tanımını yapmak gerekir. Çalışma derleme şeklinde, konu ilgili literatürler taranarak yapılacaktır.

Terör: Terör “bir gücü veya bir iktidarı zorla kabul ettirmek amacıyla sistemli biçimde şiddet kullanma, yıldırma ve tedhiş” anlamına gelmektedir(Salur H, 2009). Doğu Ergil ise terörü, “saldırılan veya korkutulan sivil ve masum kurbanlar aracılığıyla hedeflenenenden daha büyük bir kitleyi yıldırıp korkutarak yasadışı stratejik ve siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için bir grubun veya devletin, bilinçli ve planlı bir biçimde şiddet kullanması veya şiddet kullanma tehdidinde bulunması” olarak tanımlamıştır(Ergil D, 1991).

Terör tanımına baktığımızda “Politik bir hedefe ulaşmak için masum insanları hedef alan yasadışı güç kullanımı” olarak ifade edilmiştir(Davies, B, 2006). Tayyar Arı terörizmin korku ve panik havası oluşturmak amacıyla bir veya birden fazla kişi tarafından zor ve şiddete başvurma eylemi olduğunu belirtmiştir. Bu tanıma göre terör, “amaçlarını ve taleplerini dramatize ederek dile getirmek için zor ve şiddet yöntemini kullanmak, devletlerin ve halkların rasyonel düşünmesini engellemek, halklar üzerinde korku salmak, insanlara sürekli olarak bir parkta, bir alışveriş merkezinde, bir tren istasyonunda, bir eğlence merkezinde ya da bir havaalanında saldırıya uğrayabilecekleri korkusunu yaşatmak” hedef ve özelliklerini taşımaktadır(Arı, T, 2015).

Dünya tarihini değiştiren El-Kaide örgütünün kuruluşunda Usame bin Ladin önemli bir rol oynamıştır. Bu rolde de Afgan savaşı dönüm noktası olmuştur. Afgan savaşından önce Usame bin Ladin'in siyasi kimliğinin oluşmasında etkili olan faktörlere bakmak gerekir. Aslında El-kaide terör örgütü karma bir ideolojiye sahiptir. İdeolojik olarak Vehhabi/ Selefilik, Müslüman Kardeşlerin Kutubist yorumu ve Mısır cihatçılık ekolü gibi düşüncelerin karışımı mevcuttur.Kutubist(Seyyit Kutup) yoruma göre meşru devleti veya rejimi şeriata dayanmadığı için mürted ilan etmekte ve savaş ilan edebilmektedir(David D, C, 2006). Bu yüzden Seyyit Kutup Mısır'daki Nasır rejimi ile mücadeleye girişmiş ve taraftarlarını isyana teşvik etmiştir. Bu isyandan sonra Müslüman kardeşler

grubu Nasır yönetiminin baskısıyla Suudi Arabistan'a sığınmışlardır. Buraya sığınan Müslüman Kardeşlerin aydın kesimi çalıştıkları Vahhabi temelli kurum ve kuruluşlarda kendi düşüncelerini yaymışlardır(Gilles Kepel, 1985, Wiktorowicz Q, 2005).1980'li yılların başlarına gelindiğinde Mısır'da pek çok radikal İslamcı örgüt türemiştir.Bunlardan Tanzim el-Cihat üyelerinden Abdüsselam Faraj'ın yazdığı "Kayıp Farz" isimli kitapta yöneticilerin müslüman olsa dahi şeriatı değil farklı beşeri kanunları anayasanın kaynağı haline getirmesini mürtetlik sebebi saymakta ve bu yüzden cihadın farz olduğunu ileri sürmektedir(Wiktorowicz Q, 2005). Bu fetvaya dayanarak Tanzim el-Cihat üyelerinden Halid el-İslamboli Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ı resmigeçit töreninde suikastla öldürmüştür. Bu tür fikirler Vahhabi çevreleri etkilemiştir. Aslında Selefi Vahhabiler'de devlet başkanı aynı zamanda imam olarak görülmesinden ötürü cihat ilan edip etmeme kararı yalnızca ona aitken ve imam (lider) hiçbir şekilde sorgulanamazken, Kutubist aykırı fikirleri ile Suudilerde de rejimi sorgulayan ve başkaldıran bir yöne evrilmeye başlayacaktır(Natana J. 2004). Usame bin Ladin ve jenerasyonu ise bu akımlardan etkilenen grubu temsil etmektedir. Usame bin Ladin Afgan savaşı başladığı yıllarda daha çok vahhabi görüşü savunan ve Suudi ailesiyle de iyi ilişkiler içinde olan bir işadamdır. İşin ilginç tarafı Suudi ailesinin teşviki ile Afgan savaşına katılmıştır. Ayrıca Suudi'lerin ABD ile olan iyi ilişkilerinden dolayı Usame bin Ladin Afgan savaşındaki yararlıklarından dolayı ABD'de basın tarafın özgürlük savaşçısı olarak kahramanlaştırılmış ve yüceltilmiştir.

Afgan savaşı El-kaide örgütünü kuran Usame bin Ladin'in fikir dünyasında değişikliğe yol açmıştır. Özellikle farklı ülkelerden gelen Arap militanlarla etkileşime geçmesi onun kendi rejimi olan Suudi rejimini sorgulamaya itmiştir. Düşüncülerinde en etkili kişi Eymen el-Zevahiri'dir. El-Kaide örgütünün iç yapısına baktığımızda örgüt yönetimi Suudi/Yemen kökenlilerle Mısır kökenliler arasında paylaşılmış durumdadır. Bin Ladin, Suudi/Yemen kökenlileri temsil etmekte ve Ladin'in yardımcısı konumundaki Eymen el-Zevahiri de Mısırlı ekibin lideri durumunda olduğu görülmektedir(Kepel, G, 2009).

Vahhabi/Selefi ekol aslında Suudi Arabistan kökenli olup aynı zamanda mezhebi özellik sergilemektedir. Bu konuya açıklamadan önce İslam Dininde mezhep kavramına bakmamız gerekir.

İslam Dininde Mezhep

Mezhep kelimesi Arapça kökenli bir sözcüktür. Zehebe fiilinden türetilmiştir. Takip edilen yol anlamına gelmektedir(Onat, H,2015). Terim olarak ise ibadetle, imanla, ahlakla ve davranışla alakalı hususlarda ortaya çıkan sorunlara çözüm üretebilmek için ortaya konulan düşünce ekollerini işaret

eder(Kutlu, S , 1997). İslam dininde peygamber efendimiz Hz.Muhammed'in vefatından sonra dine yeni bir bakış açısının getirilemeyeceği, yeni bir vahyin indirilmeyeceği ve Allah tarafından gönderilen yeni bir bilgiye sahip olunamayacağı kesin ifadelerle vurgulanmıştır(Onat H, 2015). Mezheplerin ortaya çıkışında sosyal, siyasi ve itikadi olmak üzere birçok sebep bulunmaktadır. İslam'ın geniş bir coğrafyaya yayılması nedeni ile birbirinden çok farklı kültür ve medeniyetle tanışması ve etkileşimi gibi nedenler İslam'ın yorumu açık olduğu kabul edilen veya edilmeyen birçok konuda fikir ve davranış açısından farklı yollara açılmasında, kısaca mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur(Onat, 1977). Bununla birlikte İslam dinine mensup toplulukların mezhepsel bağlamda parçalanıp bölünmesinin ayetlerle yasaklandığı anlaşılmaktadır. Bu ayetlerden birinde Kuran-Kerimde Yüce Allah "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kuran'a) sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size verdiği nimetleri hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşman idiniz de, o kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeş olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. Allah size açıkça bildiriyor ki doğru yola eresiniz"(Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran-ı Kerim Portalı, 2015).

Vahhabilik

Bu inanç 18 yy'da Orta Arabistan'da yaşayan Muhammet ibn Abdülvahhap adlı din adamı tarafından terörize edilen ve daha sonra o dönemin Suudi emiri Muhammed bin Suud tarafından Suudi Arabistan'a hem dini telkin yolu ile hem de kılıçla, zorla yayılmıştır(Madawi A,R, 2010). Vahhabilik fikhi olarak Hanbeliyye mezhebine, itikadi olarak Selefiye bağlıdır. Dönemin şartlarında da bir reform hareketi olarak doğmuştur. Bundan dolayı EL-Kaide örgütü içindeki Usame bin Ladin ve birçok cihatçı örgüt üyesi mezhepsel açıdan Vahhabidir. Diğer yandan İslam dininin anlaşılması ve yaşanması noktasında yol gösterici olduğu düşünülen mezhepler konusunda net bir ayırım bulunmamakta, mezheplerin siyasi mi itikadi mi fikhi mi olduğu noktasında tartışmalar sürmektedir. Siyasal İslam modelinin ön planda olduğu Ortadoğu ülkelerinde ittifak, savaş, çatışma gibi olayların mezhep ayrılıklarını derinden tetiklediği gibi Kuran'da belirtilen ayetlerle zıt düşse de bireylerin önemli bir aidiyet hissettiği mezheplerin Müslümanlar arasındaki bağı giderek zayıflatmasına yol açtığı görülmektedir(POLAT, YK, 2015).İlk olarak 18.yüzyılda literatüre giren vahhabilik Osmanlı Devletine 18.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Muhammed bin Suud'un desteği ile sorunlar çıkartmıştır. Bu sorunlar 1517 yılında Osmanlı Devleti hakimiyetine geçen Hicaz bölgesinin 1916 yılında tamamen ayrılmasına neden olmuştur. 1744 yılında kurulan ilk Vahhabi Devleti Osmanlı Devleti'nin din birliği vurgusuna olumsuz yönde etkilemiştir. Daha sonra ki süreçte dini hareket olma

hüviyetinden uzaklaşarak Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi bir hareket olarak büyük problemlere yol açmıştır. Yapılan bir değerlendirmede Osmanlı Devleti'nin mesafe, büyük askeri kuvvet gönderme gerekliliği ve yöneticilerin itaatsizliği gibi nedenlerle hicaz bölgesinde hiçbir dönemde kuvvetli bir otorite sağlayamadığı belirtilmiştir(Yılmaz, T, 2009). Tarihi gelişmelere baktığımızda Vahhabilik İslam dinini ideolojik olarak dizayn edip, radikal örgütlerin oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca bu akım cihad ve tevhid kavramlarını esas alarak egemenlik hakkının doğrudan Allaha ait olduğunu belirtmiştir(Ecer, AV 2001).

El-Kaide içerisinde Müslüman kardeşlerin rejim karşıtı kanadının(Kutupçu) düşünceleri de etkindir. Bu grup Mısır'da Nasır tarafından idam edilen Seyyit Kutup'un eserlerinden etkilenen kişilerden oluşmaktadır. Seyyit Kutup'un idamından sonra Müslüman Kardeşler üyesi çok sayıda kişi tutuklanmış ve işkenceye maruz kalmıştır. Bu yüzden birçok Müslüm Kardeşler üyesi Suudi Kralı Faysal bin Abdülaziz el-Suud'un da onayı ile Suudi Arabistan'a iltica etmiştir. Mısırdan gelen Müslüman Kardeşler üyeleri Suudi'lerdeki ulema çevrelerini de etkilemişlerdir(Cotte S, 2004). Bu açıdan bakıldığında El-Kaide tek bir mezhebi ve siyasi görüşü temsil eden değil aynı zamanda hibrit bir yapı olarak ifade edilir.

1a. Usame Bin Ladin'in Hayatı

Dünya siyasi tarihinde dönüm noktası olan bir örgütü kuran Ladin'in hayatına baktığımızda; babası Yemen'den Suudi Arabistan'a göç eden bir işçidir. Ladin'in babası hamallıkla başladığı çalışma hayatına müteahhitle devam etmiştir. 1950 ve 1960'lı yıllar inşaat sektörünün hareketli olduğu Suudi Arabistan'da fırsat yılları olmuştur. Ladin'in babası da bundan yararlanarak kısa süre içinde ülkenin en zengin ailelerinden biri olmuştur. Bu zenginlik Suudi Krallığı ile yakın ilişki içinde olmasını sağlamıştır. Hatta kardeşi Faysal için Krallıktan feragat eden Kral Suud Mısır'a giderken yanında Suudi hazinesini de götürmüştür. Bu Suudi yönetimi memur maaşlarını ödemekte zorlanınca Ladin'in babası devreye girmişti. Kendi kasasından bir süre memurların maaşını ödemişti. Bu olaydan sonra Ladin ve Suudi aileler daha da yakınlaşmıştı. Bundan sonra Suudiler bütün inşaat işlerini Ladin ailesine vermeye başlamışlardı. Böylece Ladin ailesinin büyük bir güce kavuşması Kral Faysal dönemine denk gelir. Bununla birlikte Ladin ailesine kutsal yerlerin yapım ve onarım işlerinin verilmesi bu aileyi Suudi ailesinden sonra, Suudi Arabistan'da ikinci sırada güçlü bir aile haline getirmiştir. Ayrıca Usame Bin Ladin'in Kral Suud Üniversitesinde eğitim görürken Müslüm Kardeşlerin önemli alimleri Muhammed Kutup ve Abdullah Azam'dan ders aldığı

belirtilmektedir(Öztürk S, 2019, 18). Özellik burada eğitim aldığı Abdullah Azam karakteri Afgan Savaşının önemli bir öncü kişisi olduğu için ayrı bir önemde değerlendirilmesi gerekir. Mısır'daki baskıcı ve seküler milliyetçi Nasır yönetiminden kaçan Müslüman kardeşler üyelerine Suudi Arabistan yönetimi kucak açmıştır. Suudi Kralı Faysal bir anlamda Nasır'a karşı geliştireceği stratejide bu grubun üyelerini kullanarak klasik geleneksel Vahhabi ulema ile entelektüel boyutu olan ve siyasal İslamcı Müslüman Kardeşler arasında bir ittifak oluşturmuşlardır. Bu ittifak 1980 ve 1990'larda Sahva(Uyanış) adı verilen yeni bir hibrit dini ve ekonomik yapıya neden olmuştur(Ajami F, 1981,). Usame Bin Ladin gibi önemli bir figürde bu yapının bir ürünü olarak kabul edilir.Aldığı İslami eğitim nedeni ile ve kişilik yapısından kaynaklanan mağdurlara yardım iç güdüsü Ladin'in Müslümanların yaşadığı bölgelere yardım etmesine yol açmıştır. Ladin ayrıca Hafız Esad rejimine karşı ayaklanan Müslüman Kardeşleri de finansal açıdan da desteklemiştir. Asıl ismini dünyaya duyuran Afgan savaşına katılmasıdır. Suudi yönetimi de Afgan savaşını Ladin üzerinden desteklemiştir(Saghi O, 2009).

1b. Usame Bin Ladin'in Hayatında Düşünce Dünyası

SSCB Afganistan'ı işgal ettiğinde buradaki mücahit gruplar direnişe geçmişler ve 10 yıl süren bir savaş başlamıştır. Bu işgal Pakistan'a yapılacak işgalinde bir göstergesiydi. Çünkü Afgan işgalinin başarılı olması, Sovyet'lerin Hint okyanusuna inmesine, Körfez ülkelerini tehdit etmesine, dolaylı olarak da ABD çıkarlarına ters düşmesine neden olacaktı(Öztürk S,2019). Afganistan işgalinin başarılması durumunda en önde gelen tehdit ise Suudi Arabistan'a gelecekti. Bu yüzden Ürdün'deki Müslüman Kardeşler üyesi ve Filistin asıllı Dr. Abdullah Azam tarafından Mektep el Hadamat teşkilatı kuruldu. Bununla birlikte Ladin Sovyetlerle 1986 yılında yapılan ve şiddetli çarpışmalara neden olan Caci savaşına da katılmıştır(Hegghammer T, 2010). Bu döneme kadar Ladin daha çok Abdullah Azam önderliğinde olan grupta onun emrinde savaşan bir figür olarak hareket etmiştir. İlerleyen zamanlarda Ladin tek başına hareket etmek için Ensar Evi adı verilen bir yapı kurmuştur. Bu sürede Abdullah Azamla arası açılmıştır. İkisinin arasının açılması nedeni Azam'ın Afgan savaşını, Afganistan'da bulunun yerel savaşçılarla yürütmek istemesiydi. Bunun nedeni ise yerel savaşçı örgütlerle Abdullah Azam ve Müslüman Kardeşler arasında ideolojik olarak ortak bir noktanın var olmasıydı. Bu örgüt liderlerinden Burhaneddin Rabbani ve Gulbeddin Hikmetyar gençlik dönemlerinde İhvacı düşünceden etkilenmişler ve Mısır'da da El-Ezher Üniversitesinde de eğitim görmüşlerdi. Azam'ın aksine Ladin kapalı bir toplum olan Suudi toplumundan geldiği için arap savaşçıların yerel savaşçılardan ayrı yerde kalmalarını ve eğitim görmelerini

düşünüyordu(Hegghammer T, 2010). Diğer yandan Abdullah Azam cihadı küresel manada değil sadece Afganistan'la sınırlı görüyordu. Bunun tersine Ladin Afganistan'dan sonra yakın düşmana cihad öneriyordu. Küresel manada cihad 1998 yılında yayınlanan fetva ile dünyaya bildirilmiştir(Hegghammer T, 2010). Ayrıca Azam'ın Arap dünyasındaki monarşilere ve seküler diktatörlere karşı savaş açma gibi bir niyeti yoktu. Ona göre cihad yabancı bir ülke tarafından işgal edilen Müslüman bir ülkenin savunulması ve düşmanın püskürtülmesiydi(Hegghammer T, 2010).

1c. Usame Bin Ladin'in Düşünce Dünyasında Eymen el-Zevahiri'nin Etkisi

Usame Bin Ladin'nin düşüncelerinin değişiminde Zevahiri'nin etkisi olmuştur. Ladin ile Abdullah Azam arasındaki görüş ayrılıkları, Ladin'in Mısır'lı cihatçıların lideri Eymen el-Zevahiri'ye yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu yakınlaşmadan sonra cihad konusundaki fikri sadece Afganistan'la sınırlı iken daha sonra bu fikir küresel boyuta taşınmıştır. Bu yüzden El-Kaide örgütünün küresel boyutta cihad örgütüne dönüşümünde Zevahiri'nin etkisi büyük olmuştur.

2a. El-Kaide Örgütünün Kuruluşu

El-Kaide örgütünün çıktığı Afganistan'ın coğrafi yapısına baktığımızda güney ve doğusunda Pakistan, batısında İran, kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan bulunmaktadır. Ülkenin %80 gibi büyük bir kısmı Sünni inanışa sahiptir. Etnik kökenlere baktığımızda %42 Peştunlar, %27 Tacikler ve diğer gruplar oluşturmaktadır(Lewis, B.1990). Afganistan tarih boyunca bulunduğu coğrafi konumu ve yer altı kaynakları nedeni ile birçok kez işgale maruz kalmıştır. Afganistan doğalgaz yatakları, petrol, kömür, çinko, krom, demir, tuz, kükürt, altın ve kıymetli taş yatakları bakımından henüz tam olarak işletilemeyen zengin rezervlere sahiptir(Mutanoğlu, M 2006). 1978 yılında komünistler Davud Han'ı devirerek Nisan Devrimi gerçekleştirmişlerdir. Bundan sonra Nur Muhammed Terakki Devlet Başkanı olmuştur. Bu devrim Sovyet işgalinde bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü komünist parti içindeki iktidar kavgası sonucu Devlet başkanı seçilen Terakki idam edilmiştir. Daha sonra Moskova yönetimi ile ters düşen Hafızullah Emin Sovyetler tarafından öldürülmüştür. 1979 yılında da Sovyet Birlikleri Afganistan'a girmişlerdir(Courtois, S 2000). Sovyetlerin Afganistanı işgali El-Kaide örgütünün oluşumu için başlangıç teşkil etmiştir. 1982 yılından itibaren Sovyetler, Afganmücahitlere karşı başarı elde edemeyeceklerini anlaması, Glasnot ve Perestroyka'nında etkisi ile Afganistan'dan çekilmeye başlamışlardır. Bu savaş Suudi Arabistan ve Pakistan'ın da katkılarıyla ABD tarafından desteklendiği, Vietnam'da istediğini yapamayan ABD'nin Sovyetlerinde aynı akıbete uğraması için bunu yaptığı bilinmektedir. El-Kaide örgütü

Sovyet güçlerinin çekilmesi ardından 1988 yılında kuruldu(Aydinalp H, 2011). Örgüt lideri olarak ilk başta Abdullah Azzam düşünülürken Usame Bin Ladin olmuştur(Kean, T.H 2004). Afganistan'a 1979 yılında gelen Usame Bin Ladin 1986 yılına kadar savaş için gerekli finansı sağlamak için çalışmış ve bu çalışma savaşa katılanların gözünde Ladin'in bir kahraman olmasına sağlamıştır. Afgan savaşı bittikten sonra Ladin, Suudi Arabistan, Pakistan ve Sudan'da yaşamıştır. Daha sonra bu ülke yönetimleri ile sıkıntı yaşaması üzerine tekrar Afganistan'a gitmek zorunda kalmıştır. İlk başta Sudan'da kurduğu 'İslami Askeri Şura'nın El-Kaide örgütünün geleceğinde önemli yer tuttuğu görülmüştür. Bu Şura ile Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Lübnan, Irak, Umman, Cezayir, Libya, Tunus, Fas, Somali ve Eritre gibi birçok ülkede çok sayıda radikal örgütle irtibata girdiği görülmüştür(Aydinalp, a.g.e.,). Bugün bu ülkelerin birçoğunda El-Kaide ile bağlantılı veya organik bağ olmasa da aynı çizgide birçok örgütün varlığı Askeri Şura'nın kuruluş amacının önemini göstermektedir.

2b. El-Kaide Örgütünün Hedefi

Örgütün amacını, iki numaralı adamı ve örgütün fikir babası Eymen el Zevahiri iki ana başlıkta vermiştir. Birincisi Afgan topraklarından ABD'nin çıkarılması ve yapılacak eylemlerle batının korkutulmasıdır. Böylelikle Mısır'da İslam halifeliğinin kurulmasıdır. İkinci amaç ise halifeliğin İslam dünyasındaki etkinliğini artırarak Batı dünyasına cihad ilan edilmesi, ABD ve Yahudilere karşı farklı bir yönetim oluşturarak tarihi yeniden yazılmasıdır (Kilcullen, D.J 2009). Ayrıca örgütün lideri Usame Bin Ladin de dünyanın en büyük teröristi olarak kabul ettiği ABD'ye karşı cihat etmenin her müslümanın amacı olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden de terörist olarak anılmaktan dini inançları gereği herhangi bir rahatsızlık duymadıklarını belirtmiştir. ABD'yi yenmek için yapılacak her şeyi mübah saymıştır(Uslubaş, F. 2005). Örgüte ait bulunan farklı belgelerde de örgütün amacı Allah'ın dini uğruna mücadele etmek, dini bir iktidar kurarak halifelik makamını yeniden canlandırmaktır. Böylece şeytanla eş değer görülen Haçlı-Yahudi işbirliğini ortadan kaldırıp İslami bir birlik kurmaktır. Bunun için cihadı yaymak, cihat için mücahit yetiştirmek ve küresel düzeyde cihad hareketlerinin koordinasyonunu sağlamaktır. Bunu da diğer örgütleri de kendi çizgisine getirerek sağlayacaklardır(Felter, J, 2006).

2c. Örgütün Yapısı

Örgütte İstihbarat birimi ile askeri komite, siyasi komite, mali komite, medya ve propaganda komitesi ve bunların alt kademeleri bulunmaktadır. 11 Eylül 2001 tarihi öncesi dönemde ise Ladin ve yakın çevresinin oluşturduğu bir şura heyeti de bulunmaktadır(Kean, a.g.m). Operasyonlarda üç tip yapı kullanılmaktadır. Birinci yapı operasyonların ayrıntılarından haberi olmayan yerel militanlar, ikinci grup operasyondan önce normal hayatlarına devam eden uykucular olarak ifade edilen yapıdır. . Üçüncü yapı ise operasyonları yapan uzman gruptur(Atkins, S.A, 2004). Örgüt yeni üyelere; Allah'a ve onlara ne şekilde hizmet edeceklerine dair bir taahhüname imzalatmaktadır. Bu taahhünamede İslami emirlere uymak ve lidere tam itaat gibi kurallar dışında gizliliğe uymak, diğer İslami gruplarla ilişkinin olmaması ve cihadi aile ve arakadaşlar arasında yamak gibi kurallar bulunmaktadır(Felter&Bramlett, a.g.e). Bu şekilde örgütün diğer İslami gruplardan ayrılarak izole edildiği ve lidere tam itaat sağlanarak eylemlerin daha rahat bir şekilde gerçekleşmesi sağlanmıştır. Diğer yandan El-Kaide örgütünün üyelerinin önemli bir bölümü eğitilmiş ve zengin kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler batıda iyi bir eğitim almış ve batıdan evlenmiş insanlardır. Bu yüzden bu kişilerin batıdaki yaşam biçimine ayak uydurdukları, batıda kendi istekleri doğrultusunda yaşadıkları ve bir dışlanma psikolojisi içine girmedikleri görülmektedir(Castells, a.g.e.). Bu davranış da bize insanların böyle bir örgüte katılmasında sadece ekonomik, sosyolojik ya da ideolojik bir sebep üzerine yorum yapılamayacağını açık bir şekilde ifade etmektedir.

2d. El-Kaide Örgütü'nün Suudi Rejimini Hedef alması

Soğuk Savaşın bitimi, Güney Yemen'deki komünist rejimi düşmesi ve Sovyetler birliğinin dağılması Ladin'de önemli güven patlamasına yol açmıştır. Çünkü Sovyetlerin çöküşünü Afganistan'da cihatçıların kazandığı savaşa bağlamaktaydı. (Holbrook D, 2014). 1990 yılında patlak veren Körfez Krizi Ladin'in harekete geçmesi için bir fırsat sunmuştu(Holbrook D, 2013). Ayrıca bu kriz Ladin'in Suudi yönetime karşı muhalefet lideri olarak çıkmasına yol açacaktır. Bu açıdan bakıldığında Ladin ve El-Kaide örgütünün durduğu pozisyon "Yakın düşmana karşı cihat" stratejisi olarak kabul edilebilir. Yakın düşman olarak Suudi rejiminin hedef alınmasında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesinin büyük etkisi olmuştur. Çünkü bu olay üzerine Suudi Kralı Fahd ABD'den ve diğer ülkelerden kutsal toprakların olduğu Suudi Arabistan'da asker bulundurma talebinde bulunmuştur. Usame Bin Ladin Suudi Savunma Bakanı Prens Sultan'a ABD askerlerinin Bilad el Haremeyn'e girmesinin kabul edilemez olduğunu peygamber efendimizin bir hadisini kaynak

göstererek, bu askerlerin davet edilmemesini istemiştir. Hatta Suudi rejimine Afgan savaşında beraber savaştıkları cihatçılarla ve diğer İslam Ülkelerinden yüzbin mücahitle Irak işgalini durdurabileceği teklifini etmiştir. Buna rağmen bu teklifi kabul görülmemiştir. Bu kararı başta Yaser Arafat, Afgan mücahitlerden Gulbeddin Hikmetyar ve Pakistan'daki Suudilerin müttefiki konumundaki İslamcı parti Cemaat-i İslami protesto etmişlerdir. Müslüman Kardeşler ve onlardan etkilenen Arabistan'daki Sahva uleması da kararı hoş karşılamamıştır. Bunun sonucu olarak Ladin önce Afgan cihadının merkezi olan Pakistan'ın Peşaver şehrine gitti. Daha sonra ise Sudan'ın başkenti Hartum'a geçmiştir. Çünkü artık Suudi Arabistan artık Ladin ve destekçileri için güvenilir bir yer olmaktan çıkmıştır(Saghi, O 22).

Küresel Cihada Geçiş

El-Kaide tarafından 23 Ağustos 1996 tarihinde yayınlanan. "Kutsal Beldeleri İşgal Eden Amerikan Güçlerine Karşı Cihat Bildirisi" küresel cihada geçişte önemli bir rol oynamıştır.. Her ne kadar ABD güçlerini hedef alsada bu bildirinin asıl hedefi Suudi rejimidir. Bu bildiride Suudi rejimi ABD askerlerinin kutsal topraklara girmesine izin vermekle suçlanmaktadır(Osama bin Laden, Messagesthe World , 2008). Örgütün ikinci strateji belgesi ise 23 Şubat 1998 yılında yayınlanan" Yahudilere ve Haçlılara Karşı Cihat için Uluslararası İslami Cephe" adlı deklarasyondur. Yayınlanan bu deklarasyon yakın düşman konseptinden uzak düşman konseptine geçişin bir başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu belge de ise Suudi rejimi hedef olmaktan çıkıp asıl hedef ABD olmuştur. Konsept değişikliğinin mimarı ise ikinci adam pozisyonundaki Eymen El- zevahiridir. Buna göre eğer ABD'nin gücü azaltılırsa, Ortadoğu'da ABD'nin destek verdiği Arap rejimleri de zayıflayacak ve örgüte karşı kendilerini savunamayacaklardı(Holbrook D, 13). 1998 yılının Şubat ayında yayınlanan bildiriden sonra aynı yıl Ağustos ayında Kenya ve Tanzanya'daki ABD büyük elçiliklerine bombalı saldırılar gerçekleştirildi. Bu saldırılarda 224 kişi ölür iken, 5000 kişi ise yaralanmıştır(US Embassies in AfricaBombingsFastFacts 1998). Bu son olaylar örgütün ABD nezdinde birinci tehdit olarak yükselmesine yol açmıştır. Ladin saldırı tarihini özellikle 7 ağustos olarak seçmiştir. Çünkü bu tarih Suudi Kralı Fahdın ABD askerlerini kutsal topraklara davet ettiği tarihtir(Kepel G, 185). Bu saldırıdan iki yıl sonra Ekim 2000'de Aden körfezinde bulunun ABD savaş gemisi US Cole yapılan saldırıda 17 asker öldürüldü. 47 asker ise yaralandı. Bu saldırıdan bir yıl sonra 11 Eylül 2001 tarihinde dünya siyasi tarihini ve uluslar arası ilişkiler tarihini değiştirecek olan Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a saldırı düzenlendi(Kepel G, 68). Bu saldırıdan sonra ABD'de teröre karşı savaş konseptine geçmiştir. Dönemin ABD başkanı George W. Bush diğer ülkelere "ya ABD'nin yanında

olursunuz, ya da teröristlerin yanında olursunuz” diyerek koşulsuz ABD’nin desteklenmesini istemiştir. Buradan hareketle “Teröre Karşı Savaş doktrinine” geçilmiştir. Buna rağmen El-Kaide ve bundan türeyen örgütler tamamen yok edilememiştir. 11 Eylül saldırısı sonrası ABD bu saldırının baş faili olan Ladin’i Taliban yönetiminden istemesine rağmen olumsuz yanıt almıştır. Bunun üzerine “Kalıcı Özgürlük Operasyonu” adı altında 7 Ekim 2001 tarihinde ABD ve koalisyon güçleri Afganistan’a müdahalede bulunarak Taliban rejimini yıkmışlardır. Afganistan’a müdahaleye rağmen Usame Bin Ladin ve üst kademedeki ekipleri yakalanamamıştır. Diğer yandan Ladin de 11 Eylül saldırılarına sahip çıkarak, ABD’yi trilyonlarca dolar zarara uğrattıklarını belirtmiştir (Bayrak D,203). El-Kaide örgütü 11 Eylül 2001 sonrası dönemde ABD, İngiltere ve Batı’yı hedef tahtasına sokarak küresel düzeyde saldırılarına devam etmiştir. Bu dönemde Tunus, Endonezya, Türkiye, İspanya ve Ürdün gibi ülkelerde de El-Kaide bağlantılı intihar saldırıları oldu. 2003 yılında Irak’ın işgali ile birlikte örgüt yönünü buraya çevirmiştir. Ladin tarafından buradaki eylemler desteklenmiştir. Nihayet tarihler 2 Mayıs 2011’i gösterirken ABD Özel Kuvvetleri Usame Bin Ladin’i saklandığı Pakistan’ın Abbottabad şehrinde yaptıkları baskınla öldürmüşlerdir. Ölüm haberi bizzat ABD başkanı Barack Obama tarafından basına verilmiştir.

Sonuç

11-Eylül 2001 tarihli saldırılar Samuel Huntington’un “Medeniyetler çatışması” tezini güçlendirmiştir. Huntington’a göre Batı ve İslami uygarlıklar arasındaki çatışmalar, 1300 yıldır devam etmektedir. Batıdaki bireysellik, liberalizm, anayasacılık, eşitlik, insan hakları, hukukun üstünlüğü, özgürlük ve laiklik, İslami kültürlerde az yer bulmaktadır (Esposito, a.g.e., s.157). Bununla birlikte medeniyetler çatışması ihtimalinin, mevcut siyasi sistemler ve zorunlu ekonomik bağılıklar nedeni ile düşük olduğu görülmektedir. Çünkü ABD ve Batılı Devletler doğal kaynak açısından zengin olan İslam coğrafyasının yoğun olduğu bölgedeki devletlere belli bir ölçüde bağımlıdır. Diğer yandan da İslam coğrafyasındaki ülkeler de buldukları yerlerin jeopolitik öneminden dolayı ABD, Batılı Devletler ve Asya’daki büyük güçlerin müttefikliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu şekilde devletlerin birbirine bağlı olduğu bu sistemde El-Kaide’nin yapmış olduğu eylemler Müslüman/Gayrimüslim toplumlarda oluşturduğu İslam algısı ve “Medeniyetler çatışması” tezini pratiğe dönüştürmesi açısından önemlidir. Cihat kavramını düşüncesinin temeline yerleştiren El-Kaide terör örgütü Selefi anlayışın getirdiği katı ve akılcılıktan yoksun ideolojisi ile kanlı eylemlerini gerçekleştirmiştir. Dünyanın bütün dinlerinde olduğu gibi İslam’ın da aşırı uçlarının olduğunu ifade eden John Esposito, fakat Usame Bin Ladin’in bildiri ve tehditlerinin dozunun İslam dinini daha farklı

bir şekilde anılmasına neden olduğunu belirtmiştir(Esposito, a.g.e., s.186). Buna göre Ladin ve örgütü İslam'ın klasik cihat anlayışının dışına çıkarak meşru cihadın ölçü, hedef ve araçları ile ilgili İslam dininin emirlerine karşı çıkararak orantısız güç kullanmışlardır. Çünkü İslam dinine göre güç yalnız düşmanı geri püskürtmek için ve orantılı kullanılmalıdır(Esposito, a.g.e., s.192). Bununla birlikte İslam dininin terörü beslediğini iddia etmenin yanlış olacağı, ancak dini referans alan terör örgütlerinin dini kullanmasının meşruiyetleri açısından en makul seçenek olması sebebiyle bu durumun önü alınmaz şekilde devam edeceği görülmektedir. El-Kaide ideolojisi kurulduğu ve daha sonra yerleştiği coğrafyalardaki sosyolojik, politik ve ekonomik etkileri ile dünya genelinde İslamofobi'nin artmasına ve İslamofobi'nin kendisine bir yer bulmasına sağladığı katkı ile uluslararası toplum ve siyaset açısından önemli etkiler doğurmuştur. El Kaide ile organik bağı olan ve El Kaide ideolojisini benimseyen örgütler Arap Baharı'nın gerçekleştiği coğrafyada önemli kazanımlar elde etmişlerdir.

Sonuç olarak El-Kaide terör örgütü gerek İslami Coğrafya'daki önü alınmayan çatışma ortamı, gerekse de Batı'ya karşı cihad olgusunu sürekli gündem de tutarak militan ve taraftar bulmakta sıkıntı yaşamamıştır. Bundan yararlanarak Dünyada ses getiren eylemler gerçekleştirmiştir. Ayrıca giderek genişlemiş ve bu genişleme de siyasi konjonktürün sağladığı ortamda yeni radikal örgütlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Radikalleşmeye yol açan faktörle ortadan kalkmadığı sürece, tarihsel derinliği olan ideolojik düşünceler, kimi zaman gündemden düşseler de ilk fırsatta yeniden terörist eylemlerde kullanılacak kişileri bulmakta zorluk çekmeyeceklerdir. Bu yüzden Radikal dinci örgütlerin filizlenerek yeniden ortaya çıkmalarına engel olabilmenin en etkin yolu; radikalleşmenin önüne geçmek için toplumsal dokuya uygun tedbirler geliştirmektir.

KAYNAKLAR

Atkins, S.A., The 9/11 Encyclopedia, Cilt 1, Connecticut, Green wood Publishing Group, 2008, s.245'den aktaran Şen, a.g.e., s.69.

Arı, T. "Terörizm Amaç mı Araç mı?", www.tayyarari.com , Erişim Tarihi: 11.02.2015.

Aydınalp, Halil, İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011

Castells, Manuel, Kimliğin Gücü, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2008

Courtois, S., Komünizmin Kara Kitabı, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2000, s.935'den aktaran Mutanoğlu, a.g.e., s.41.

- David Dean Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, (London : I.B. Tauris, 2006), 188.
- Davies, Barry, *Terörizm: Ortadoğu’da Şiddet Dünyada Terör*, Truva Yayınları, İstanbul, 2006.
- Donald Holbrook, 13, 17, 21-22; Fawaz A. Gerges, *The Far Enemy: Why Jihad Went Global*, 48-50; Osama Bin Laden, *Messages to the World: The Statements of Osama Bin Laden*, 184.
- Donald Holbrook, *The Al-Qaeda Doctrine: The Framing and Evolution of the Leadership’s Public Discourse*, (New York: Bloomsbury Academic, 2014), 13 ve 17; Fawaz A. Gerges, *The Far Enemy: Why Jihad Went Global*, 145.
- Ecer, Ahmet Vehbi, “Tarihte Vahhabî Hareketi ve Etkileri”, *Ortadoğu Araştırmaları Dizisi: 2*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Ergil, D., “Terörizmin Mantığı ve Hedefi”, *A.Ü.S.B.F Dergisi*, s.1
- Esposito, John, *Kutsal Olmayan Savaş*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2002
- Felter, J. & Bramlett, J., “Harmony and Disharmony Exploiting al-Qaida’s Organizational Vulnerabilities”, *Combating Terrorism*, New York, Center Department of Social Sciences United States Military Academy, 2006, s.69’den aktaran Aydınalp, a.g.e., s.150.
- Fuad Ajami, *The Arab Predicament: Arab Political Thought and Practice since 1967*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 165; Gilles Kepel, *The War for Muslim Minds: Islam and the West*, (Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2004), 86 ve 172-179.
- Fuad Hüseyin, 164.
- Gilles Kepel, *The Prophet and Pharaoh: Muslim Extremism in Egypt*, (London: Saqi Books, 1985), 28-29 ve 236; Quintan Wiktorowicz, “A Genealogy of Radical Islam,” *Studies in Conflict & Terrorism* 28, (2005): 81.
- Gilles Kepel, *The War for Muslim Minds: Islam and the West*, 94-95; Fawaz A. Gerges, *The Rise and Fall of Al-Qaeda*, 68
- Gilles Kepel, *Jihad: The Trail of Political Islam*, 64.
- Kean, T.H., *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks upon the United States*, s.56’den aktaran Aydınalp, a.g.e., s.149.
- Kilcullen, D.J., “Countering Global Insurgency”, *Journal of Strategic Studies*, Cilt 28, Sayı 4, 2009, s.598’den aktaran Şen, a.g.e., s.59.
- Kutlu, S., “İslâm ve Mezhepler”, *Türk Yurdu*, (Nisan-Mayıs 1997), Ankara, c. 17, sayı: 116-117, s. 192.’den aktaran Metin Bozkuş, “İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Dini Düşüncenin Geçirdiği Evreler”, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/339.pdf>, s.3.

Onat, Hasan, "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67:mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dou-sebepleri&catid=36:makale&Itemid=54, Erişim Tarihi: 01.04.2015.

Onat, a.g.m; Ethem Ruhi Fığlalı, Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler, Ankara, 1977, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/69/1743/18504.pdf> , s.13-17

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran-ı Kerim Portalı, Cüz:4, Al-i İmran Suresi, Ayet: 103, <http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#3:103>, Erişim Tarihi: 1 Nisan 2015

Lewis, B., Roots of Muslim Rage, s.59'dan aktaran Volkan, a.g.e., s.211.

Madawi Al-Rasheed, A History of Saudi Arabia, (London: Cambridge University Press, 2010), 4.

Mutanoğlu, M., Afganistan: Moğol İstilasından Amerikan İşgaline, İstanbul, İlke Yayınları, 2006, s.16.

Natana J. DeLong-Bas, Wahhabi Islam: From Revival and Reform to Global Jihad, (Oxford: Oxford University Press, 2004), 203; Simon Cottee, "Mind Slaughter: The Neutralizations of Jihadi Salafism," Studies in Conflict & Terrorism 33, no.4, (2010): 336-337.

Omar Saghi, 22; Fawaz A. Gerges, The Far Enemy: Why Jihad Went Global, 235-236.

Omar Saghi, 12-17; Stephen Tanner, Afghanistan A Military History from Alexander the Great to the Fall of the Taliban, (Philadelphia: Da Capo Press, 2009), 250; David Dean Commins, The Wahhabi Mission and Saudi Arabia, (London : I.B. Tauris, 2006), 273.

Osama bin Laden, Message to the World: The Statements of Osama Bin Laden, 25.

Onat, H., "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67:mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dou-sebepleri&catid=36:makale&Itemid=54, Erişim Tarihi: 1 Nisan 2015.

Quintan Wiktorowicz, 79; Gilles Kepel, The Prophet and Pharaoh: Muslim Extremism in Egypt, 194-199.

Salur, H., Küresel Çağda Din ve Terör, Konya, Çizgi Yayınları, 2009, s.61.

Selim Öztürk. Küresel Terör Örgütü el-Kaide'nin Gelişimi ve Ön Plana Çıkan Liderleri Bağlamında "Cihad" Anlayışının Geçirdiği Değişimler: Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi; Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 167-196.

Thomas Hegghammer, "Abdullah Azzam, The Imam of Jihad," 96-100.

Thomas Hegghammer, Jihad in Saudi Arabia: Violence and Pan-Islamism since 1979, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 41-42; Thomas Hegghammer, "Abdullah Azzam, The Imam of Jihad," Al Qaeda in its own words içinde,

Uslubaş, F., Küresel Terör, Afganistan, BOP ve ABD: İmparatorlukların Bataklığı, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s.284.

Usame bin Ladin, 'el-Cezire TV muhabiri Teysir Alloni ile röportaj,' Defne Bayrak (der.), Usame içinde, İstanbul: Ark Yayınları, 203.

1998 US Embassies in Africa Bombings Fast Facts," CNN, Son erişim: 9 Ağustos 2017.

Yılmaz, T., Uluslararası Politikada Ortadoğu, Ankara, Barış Platin Yayınevi, 2009, s.27-28.

Yusuf, K.P., (2015) El-Kaide Terör Örgütünün İdeolojik ve Eylemsel Dönüşümü Yüksek Lisans Tezi.